

Krystian Jerzy Malesa

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

TERENY ZIELENI JAKO PRZYKŁAD DÓBR PUBLICZNYCH I POŁĄCZENIA TKANKI MIEJSKIEJ Z OBSZARAMI WIEJSKIMI

THE GREEN BELTS AS AN EXAMPLE OF PUBLIC GOOD LINKING RURAL AND URBAN AREAS

Słowa kluczowe: tereny zieleni, dobra publiczne, park, obszary miejskie, obszary wiejskie
Key words: green belts, public good, urban area, rural area

Abstrakt. Celem badań było zaprezentowanie terenów zieleni, ze szczególnym uwzględnieniem parków krajobrazowych, narodowych oraz rezerwatów przyrody jako przykładu dóbr publicznych oraz wskazanie jak ważne jest umiejętne i odpowiedzialne połączenie tkanki miejskiej z obszarami wiejskimi. Przedstawiono temat zagospodarowania terenów otaczających miasto, uwzględniając przy tym wykorzystanie istniejących terenów zieleni, takich jak parki lub rezerваты przyrody. Na przykładzie Kampinoskiego Parku Narodowego oraz Rezerwatu Przyrody „Las Kabacki” pokazano jak tereny niegdyś wiejskie zamieniły się w tereny zurbanizowane – tereny podmiejskie.

Wstęp

Przestrzeń publiczną jaką są tereny zieleni, a w szczególności rezerваты przyrody, parki krajobrazowe i narodowe, to coraz bardziej doceniany element krajobrazu Polski. Umiejętność podejścia do projektowania przestrzeni krajobrazów wiejskich daje możliwość scalania tkanki miejskiej z wiejską przez łączenie poszczególnych jej obszarów. Poprzez te działania można również wpływać na jakość i styl życia mieszkańców. Warto wspomnieć, że przestrzeń parków krajobrazowych pełni ważną rolę w funkcjonowaniu zarówno miasta jak i wsi. Od stuleci stwarza oprawę oraz tło dla istniejących zabudowań wiejskich, a obecnie coraz częściej stanowi tło dla nowo powstających osiedli na obrzeżach miasta, ponadto kształtuje estetyczny charakter miasta i ma wpływ na to jak jest odbierane.

Tereny zieleni rozumiane są jako rodzaj wyodrębniającej się całości w krajobrazie miasta, która ma charakter przedmiotu złożonego, w przypadku obszarów wiejskich mamy do czynienia z terenami zielonymi, takimi jak łąki, pastwiska, tereny uprawne [Szumański 2007]. Parki krajobrazowe, narodowe, rezerваты przyrody są przykładami terenów zieleni, które w wielu przypadkach należą zarówno do terenów wiejskich, jak i miejskich. Są to tereny zagospodarowane przede wszystkim roślinnością i służą głównie do wypoczynku [Niemirski 1973].

Materiałem opisywanym w artykule będą tereny zieleni otaczające miasto stołeczne Warszawa, będące jej swoistymi granicami, a zarazem przejściem z terenów miejskich do terenów wiejskich, przekształcanych obecnie w tereny podmiejskie.

Warszawa jako jedyna stolica w Europie i jedna z dwóch na świecie graniczy z parkiem narodowym, ma wiele terenów zieleni w tym założeń parkowych, które po przemianach ustrojowych lat 90. XX wieku, dzięki systematycznie przekazywanym środkom finansowym, przyczyniają się do rozwoju miasta. W stolicy znajduje się 12 rezerwatów przyrody, w tym siedem dostępnych dla ruchu turystycznego, do zwiedzania po wyznaczonych drogach i szlakach [Wojtatowicz 2005]. Prawdopodobnie dlatego Warszawa poza granicami naszego kraju określana jest jako „zielone miasto”. Parki i tereny zieleni urządzonej zajmują 8% powierzchni miasta. Warszawa, obok Sztokholmu i Berlina jest jednym z najbardziej zielonych miast europejskich.

Ze względu na tak dużą liczbę terenów zieleni, mieszkańcy mają szansę odbierać je poprzez wielorakie funkcje jakie pełnią: techniczne, klimatyczne i biologiczne. Kampinoski Park Narodowy znajdujący się na północy miasta stanowi naturalną granicę pomiędzy aglomeracją a terenami wiejskimi – terenami w głównej mierze do niedawna niezurbanizowanymi, jednak w chwili obecnej coraz bardziej się rozbudowującymi. Powierzchnia parku wynosi 38 544 ha, cały obszar jest przykładem dobra publicznego, z którego korzystają mieszkańcy Warszawy oraz osoby przyjezdne. Obszar otuliny zajmujący 37 756 ha jest przykładem w jaki sposób można wykorzystać tereny do niedawna w ogóle niezurbanizowane. Ob-

szary te w chwili obecnej od około dziesięciu lat są mocno zurbanizowane, obszar do niedawna wiejski zamienia się w osiedla jednorodzinne, które nie przypominają niczym obszarów wiejskich, lecz obszary typowo podmiejskie. Ważne w takim połączeniu jest niezachwianie proporcji pomiędzy terenami otuliny, terenami wiejskimi a terenami miejskimi.

Przykładem terenu zieleni z południowej strony Warszawy, który do niedawna pełnił funkcję granicy miasta, a obecnie jest swoistym „przedłużeniem” miasta jest rezerwat przyrody Las Kabacki im. Stefana Starzyńskiego. Przed trzydziestoma laty był definitywną granicą Warszawy, natomiast w chwili obecnej mimo swojej wielkości (ponad 900 ha) jest olbrzymim „parkiem miejskim”, ponieważ ze wszystkich jego stron otoczony jest zabudowaniami miejskimi lub podmiejskimi. Las Kabacki jest kolejnym przykładem terenu zieleni, który jest dobrem publicznym, z którego korzystają mieszkańcy Warszawy.

Dobra publiczne przez część autorów opisane są jako dobra, które charakteryzują się brakiem możliwości wyłączenia ich z konsumpcji oraz jednocześnie nie są konkurencyjne w konsumpcji [Samuelson 1954]. Pierwszy warunek oznacza, że dostawca dobra nie może legalnie zapobiec używaniu dobra przez innych. Drugi warunek oznacza, że konsumpcja dobra przez jedną osobę, nie pozbawia innych osób możliwości konsumpcji tego samego dobra, a zatem bez żadnych konsekwencji dobro może być konsumowane przez wiele osób jednocześnie [Holcombe 1997]. Dobrami publicznymi są te dobra, które są dostępne i przeznaczone dla wszystkich oraz są finansowane przez budżet państwa, budżety samorządowe i inne fundusze publiczne. W takim ujęciu dobra publiczne tworzą konsumpcję zbiorową społeczeństwa, która jest finansowana z funduszy publicznych. Za dobro publiczne uznaje się zatem w dużym stopniu infrastrukturę publiczną, w tym parki krajobrazowe, narodowe oraz rezerwaty przyrody, które jednak jak zauważa Borek [2007], ze względu na istotną konkurencyjność, wynikającą z ograniczoności zasobów naturalnych, nie we wszystkich warunkach mogą uchodzić za dobra publiczne.

Zdarza się jednak, że wiejskie np. do parków krajobrazowych w pewnym stopniu zostaje ograniczone przez opłaty. Zebrane w ten sposób fundusze nie tworzą całości budżetu danego parku, który w dalszym ciągu finansowany jest ze środków samorządowych lub państwowych, stanowią jednak najczęściej fundusz na realizację zadań pomocniczych. Taka sytuacja jest podstawą przekształcenia niektórych dóbr publicznych w dobra prywatne. Z analizy doświadczeń europejskich i amerykańskich wynika, że parki przy zachowaniu ich publicznego i niekomercyjnego charakteru, z reguły są niedochodowe i mają zewnętrzne źródła finansowania [Samorząd Województwa... 2006]. Mamy wtedy przykład dobra publicznego, które staje się zarazem dobrem prywatnym.

Ważny wpływ na rozwój terenów zieleni pomiędzy obszarami wiejskimi a miejskimi odgrywają samorządy terytorialne, bowiem są one najczęściej odpowiedzialne za utrzymanie terenów zieleni, które są w wielu przypadkach granicą między miastem a wsią. Tak właśnie jest w przypadku parku krajobrazowego w delcie Padu we Włoszech, w regionie Emilia-Romagna. Projekt „Lag Delta 2000” jest interesującym przykładem zintegrowanego projektu terytorialnego, który połączył cele środowiskowe miasta z celami witalności obszarów wiejskich. Projekt ten wspierał turystykę ekologiczną przez połączenie celów dbałości o krajobraz, dostępności parków i dróg wodnych, ochrony różnorodności biologicznej, tradycji kulturowych i wsparcia produktów lokalnych. Środki w ramach programu rozwoju obszarów wiejskich były jak najbardziej odpowiednie, lecz towarzyszyły im również dodatkowe fundusze i strategie, w tym zachęty regionalne i finansowanie z Europejskiego Funduszu Społecznego [Mantino 2011].

Zielen miejska, a w szczególności drzewa są „płucami” dla miasta. O tym jak ważną jest ich pielęgnacja, zwłaszcza tych najstarszych może świadczyć przykład stuletniego buku, który produkuje 1,7 kg tlenu na godzinę, co w sezonie wegetacyjnym daje razem 3500 kg. O wartości tak starego drzewa może świadczyć fakt, iż to samo drzewo jest w stanie pochłonąć tyle dwutlenku węgla co 1700 młodych dziesięcioletnich drzew [Baertels 2011]. Na aspekty zdrowotne oraz samopoczucie człowieka wpływa środowisko mieszkaniowe i otoczenie, które powinno być bezpieczne, przyjazne i estetyczne. Do wypełnienia powyższych elementów niezbędne jest projektowanie zrównoważone, które jest znaczącą składową rozwoju zrównoważonego [Jagiello-Kowalczyk 2010]. Według polskiego prawa koncepcja rozwoju zrównoważonego rozumiana jest jako rozwój społeczno-gospodarczy zakładający możliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb ludzkich w obecnych i przyszłych pokoleniach (Ustawa *Prawo ochrony środowiska* 2001).

Środowisko, w którym mieszkamy, w tym głównie tereny zieleni, w głównej mierze wpływają na jakość życia i poczucie satysfakcji z zaspokojenia naszych potrzeb, w tym m.in. mieszkania, rekreacji i zdrowia [The Vancouver... 1976]. Parki, ogrody, zieleńce są ważne i odgrywają znaczącą rolę przy wyborze lokalizacji miejsca zamieszkania. Ważnym aspektem przy tworzeniu nowej zabudowy jest zapewnienie dostępu do rekreacji przydomowej mieszkańcom, do kontaktu z przyrodą, tym samym do zakładania nowych terenów zieleni i do stosownej pielęgnacji już istniejących. Dlatego tak ważne jest przemyślane łączenie tkanki miejskiej z obszarami wiejskimi. Odpowiednie wykorzystanie istniejących terenów zieleni może stanowić najważniejszy element w późniejszym budowaniu osiedli mieszkalnych i

innej infrastruktury mieszkaniowej [Czekiel-Świtalska 2010]. Potrzeba ta charakteryzuje współczesnego mieszkańca, aczkolwiek jest podobna potrzebom obywateli XIX-wiecznego miasta [Wolski 2006]. Parki oraz tereny zieleni miejskiej można uznać za rodzaj wskaźnika rozwoju cywilizacyjnego i poziomu życia [Zachariasz 2006]. Dostęp do terenów otwartych stawiany jest często przez ludzi na równi z dostępem do usług podstawowych, uznawanych za niezbędne dla dobrej jakości życia i rozwoju zrównoważonego na poziomie lokalnym.

Tereny zieleni to również miejsca, w których mieszkańcy często odpoczywają i znajdują w nich oazę spokoju, czują swoisty mikroklimat. Parki są naturalną barierą dla uciążliwego miejskiego hałasu oraz pełnią ważną funkcję środowiskową jaką powinna być ochrona wód opadowych [Wolski 2008]. Właśnie te cechy wyróżniają zieleni miejską. Osoby mieszkające np. w okolicy parku krajobrazowego, mimo granic miasta, nadal mieszkają w naturalnym otoczeniu. Możliwe jest to jednak wyłącznie, gdy w odpowiednim momencie tereny wiejskie zostaną mądrze przeprojektowane w tereny miejskie. Mądrze w tym przypadku oznacza w zgodzie z naturą i jej prawami [Wantuch-Matla 2010].

Cytując Przemysława Wolskiego: *Archetypem wszystkich parków jest krajobraz naturalny*, można stwierdzić, że krajobraz naturalny, którego w codziennej „miejskiej pogoni” możemy nie spotkać bądź nie dostrzec jest niezastąpiony. Odbiór środowiska wywołuje pozytywne emocje, z tego właśnie powodu parki krajobrazowe, jako miejsce kontaktu z przyrodą, stanowią źródło relaksu i odpoczynku. Zielen w otoczeniu danego miejsca jest również elementem decydującym o wartości nieruchomości.

Wydatki na tereny zielone, z jednej strony stanowią znaczny udział, warunkując jednocześnie większą wartość nabywczą nieruchomości [Projekt budżetu... 2012]. Na finansowanie terenów zieleni w 2012 r. w Warszawie zaplanowano środki w wysokości ponad 66 mln zł, co stanowi prawie 2,7% ogólnej kwoty wydatków bieżących miasta. Na tę kwotę składa się utrzymanie i konserwacja zieleni przyulicznej, parków i lasów. Mieszkanca usytuowane w sąsiedztwie parków lub z widokiem na zieloną okolicę, dobrze urządzone ogródki lub patio przed budynkiem, a nawet pnącza na elewacji, sprawiają, że wartość nieruchomości znacznie rośnie. Tereny zieleni są przestrzenią publiczną, zorganizowaną na terenie miasta, pełniącą funkcje wypoczynkową i rekreacyjną, często również sportową lub inną w zależności od szczegółowego założenia parkowego [Rogers 2001]. Parki są to miejsca atrakcyjne dla wszystkich ludzi bez względu na wiek i status społeczny. To unikalne, niepowtarzalne części miasta o silnej tożsamości i dobrym zagospodarowaniu terenu. Jednak, aby takimi były, muszą spełniać wiele funkcji. Od ogrodu miejskiego odróżnia je większa powierzchnia i złożoność funkcji, którą pełnią. W większości przypadków parki mają wyznaczone ścieżki i trasy do spacerowania, a ponadto obiekty małej architektury, place zabaw, altany, pomniki, fontanny lub inne elementy wodne [Petrozolin-Skowrońska 1996]. Parki są często lasami na obrzeżach miasta.

Do poprawnego funkcjonowania terenów zieleni potrzebne jest odpowiednie ich finansowanie, rozpoczynając od projektu parku, wykonania danego założenia, a kończąc na pielęgnacji i konserwacji poszczególnych terenów zieleni. W Warszawie, największej gminie w Polsce, w której tereny zieleni zajmują blisko 20 000 ha [Projekt budżetu... 2010], wydatki bieżące na zieleni miejską w 2012 r. stanowią 2,7% budżetu miasta, tj. kwotę ponad 66 mln zł. Jednostki samorządu terytorialnego co roku przygotowują projekt uchwały budżetowej. W przypadku miasta stołecznego Warszawy osiemnaście dzielnic opracowuje załączniki dzielnicowe do projektu uchwały budżetowej miasta stołecznego Warszawy na każdy rok kalendarzowy. Każda z rad dzielnic opiniuje go i przekazuje do rady miasta stołecznego Warszawy. Jednym z elementów uchwały budżetowej w układzie zadań jest gospodarka komunalna i ochrona środowiska, w skład której wchodzi utrzymanie i konserwacja terenów zieleni miejskiej, w tym parków. Gospodarka komunalna i ochrona środowiska oraz związane z nią koszty jako jeden z elementów układu zadań uchwały budżetowej stanowią ważny punkt zwrotny w ocenie tempa rozwoju dzielnic Warszawy. Tereny zieleni miejskiej pełnią funkcje rekreacyjne, ekologiczne i zdrowotne, wpływają na złagodzenie lub eliminację uciążliwości życia w miastach, kształtowanie układów urbanistycznych, wprowadzają ład przestrzenny oraz nadają miastom specyficzny i indywidualny charakter. Realizacja tych funkcji wymaga współpracy i wymiany informacji na temat polityki, kompetencji, planowania przestrzennego oraz ochrony zieleni między architektami, planistami, szkółkarzami a urzędnikami.

Liczne konferencje oraz debaty dotyczące terenów zieleni oraz kształtu przestrzeni publicznej, w tym przestrzeni pomiędzy miastem a wsią, do jakich przedstawiciele danych społeczności zapraszają mieszkańców, a także architektów, urbanistów, ekologów, ogrodników, działaczy pozarządowych, ekspertów i urzędników, potwierdzają słuszność opisywanych kwestii [Zielone debaty.. 2009]. Mieszkańcy często nie zdają sobie sprawy, jak wiele do zaferowania ma ich miasto względem zieleni miejskiej i jakie koszty są związane z jej utrzymaniem. Prawidłowe zarządzanie miejską zielenią wymaga przede wszystkim znajomości istniejących zasobów.

Na szczeblu samorządowym i lokalnym, definicję dóbr publicznych można przedstawić jako dobro, które wytwarzane jest na szczeblu lokalnym, pełni funkcję użyteczności dla społeczności lokalnej i nikt

z tej społeczności nie może być wyłączony z jego użytkowania. Znaczący to, że lokalne dobro publiczne musi służyć społeczności lokalnej i zaspokajać jej potrzeby. Może też być użytkowane przez wiele podmiotów. Lokalnymi dobrami publicznymi są m.in. usługi związane z utrzymaniem czystości i porządku, w tym w parkach miejskich, krajobrazowych i innych miejscach wypoczynku i rekreacji, bezpieczeństwo publiczne i wiele innych dóbr, związanych z funkcjonowaniem jednostek samorządu terytorialnego.

Tkanka zieleni, która otacza Warszawę buduje system przyrodniczy miasta oraz kreuje specyficzny charakter i klimat wielu jego fragmentów, a przede wszystkim granic, jest również odpowiedzialna za wiele aspektów, w tym zdrowotnych i finansowych. Z uwagi na powyższe twierdzenia, tereny zieleni znajdujące się w Warszawie i okolicach miasta są przykładem dóbr publicznych, a połączenie tkanki miejskiej z obszarami wiejskimi ze względu na powiększanie się miasta jest sytuacją, którą należy systematycznie kontrolować i uwzględniać przy planowaniu gospodarki przestrzennej miast.

Literatura

- Baertels A.** 2011: Wszystko o drzewach i krzewach. Wyd. Świat Książki, Warszawa, 47-49.
- Biuro Promocji Miasta Stołecznego Warszawa 2010: Zielona Warszawa. Wyd. Biuro Promocji Miasta Stołecznego Warszawa, 13-17.
- Borek M.** 2007: Regionalnie czy centralnie? Ocena efektywności i skuteczności wdrażania instrumentów wsparcia przedsiębiorczości na różnych szczeblach administracji. Wyd. Fundacja Instytut Przedsiębiorczości i Rozwoju Regionalnego, 47-48.
- Czekiel-Świtalska E.** 2010: Rola zieleni w mieście na przykładzie centrum Szczecina. *Przestrzeń i Forma*, 13, Wyd. Szczecińska Fundacja Edukacji i Rozwoju Addytywnego „SFERA”, 45-52.
- Hart K.** 2011: Jakie narzędzia europejskiej polityki rolnej sprzyjałyby dostarczaniu dóbr publicznych? Dyrekcja generalna ds. polityki wewnętrznej. Parlament Europejski, Bruksela 85-86.
- Holcombe R.** 1997: A Theory of the Theory of Public Goods. *Review of Austrian Economics*, 45-54.
- Jagiello-Kowalczyk M.** 2010: Zdrowie środowiskowe, a zrównoważone środowisko mieszkaniowe. *Przestrzeń i Forma*, 13, Wyd. Szczecińska Fundacja Edukacji i Rozwoju Addytywnego „SFERA”, 90-98.
- Mantino F.** 2011: Developing a Territorial Approach for the CAP, IEEP. Paper prepared for the Land Use Policy Group, 15-30.
- Niemirski W.** 1973: Kształtowanie terenów zieleni. Wyd. Arkady, Warszawa, 67-71.
- Petrozolin-Skowrońska B. (red.)**. 1996: Mała Encyklopedia. PWN, Warszawa.
- Projekt budżetu miasta stołecznego Warszawy na 2012 rok. Urząd Miasta Stołecznego Warszawa.
- Rogers E.B.** 2001: Landscape Design. A Cultural and Architectural History, New York, 123-125.
- Samorząd Województwa Śląskiego 2006: Program modernizacji wojewódzkiego parku kultury i wypoczynku im. gen. Jerzego Ziętka, Katowice, 41- 44.
- Samuelson P.** 1954: The Pure Theory of Public Expenditure. 11-21.
- Szumański M.** 2007: Krajobraz z paragrafem. Wyd. SGGW, Warszawa, 7, 25-32.
- The Vancouver Declaration On Human Settlements. 1976: United Nations Conference on Human Settlements. Ustawa z dnia 20 czerwca 2011 r. *Prawo ochrony środowiska*. Dz.U. RP, Nr 62, art. 3, pkt. 39.
- Wantuch-Matla D.** 2010: Stymulująca rola miejskich przestrzeni publicznych. *Przestrzeń i Forma*, 12, Wyd. Szczecińska Fundacja Edukacji i Rozwoju Addytywnego „SFERA”, 17-23.
- Wojtatowicz J.** 2005: Warszawska przyroda: obszary i obiekty chronione. Wyd. Biuro Ochrony Środowiska Urzędu m. st. Warszawy, Warszawa, 32-37.
- Wolski P.** 2006: Współczesny park miejski w Europie. Konferencja regionalna nt.: „Wizja Rozwoju Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku im. Gen. Jerzego Ziętka”, Katowice, 82-90.
- Wolski P.** 2008: Rozwiązania środowiskowe w ogrodzie publicznym. Materiały konferencyjne Polskie Ogrody Ekologiczne.
- Zachariasz A.** 2006: Zieleni jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych, seria Architektura. Politechnika Krakowska, Kraków, 23-25.
- Zielone Debaty – Podsumowanie. 2009: Urząd Miasta Stołecznego Warszawa, 45-46.

Summary

Public space such as green belts and nature reserves, national and landscape parks are much appreciated elements of landscape in Poland. The ability to design the area of countryside landscapes offers an opportunity to link the rural and urban sites areas. It is worth mentioning that the landscape park expansion plays an important role in the functioning of both city and countryside. The article shows how the important, skillful and responsible use of land surrounding cities also accounts for the green belts.

Adres do korespondencji:

mgr inż. Krystian Jerzy Malesa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
e-mail: krystian_malesa@sggw.pl